

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Balsai iš Europos Rytų ir Vidurio

2013-04-02

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Europa

AUTORIUS: Andrius Martinkus

DATA: 2013-04

Balsai iš Europos Rytų ir Vidurio

Andrius Martinkus

Tomas Kavaliauskas, „Pokalbiai apie Rytų Vidurio Europą po 1989-ųjų“, Vilnius, Edukologija, 2012

„Pokalbių apie Rytų Vidurio Europą“ dalyviai (bulgarų kultūros antropologas Ivaylo Ditchevas, rusų politikos filosofas, Jeilio universiteto profesorius Borisas Kapustinas, tyrinėtoja iš Tartu universiteto Maria Mälksoo, Bukarešto universiteto politinių mokslų katedros profesorius, buvęs Rumunijos prezidento patarėjas Catalinas Avramescu, Amsterdamo universiteto profesorė Anette Freyberg Inan, keletą metų gyvenusi Rumunijoje ir studijavusi tos šalies politinį klimatą, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius filosofas Gintautas Mažeikis, Varšuvos Tarptautinės kino dokumentikos akademijos direktorė Dorota Roszkowska, Norvegijos meno fondo „3,14“ tarybos pirmininkas Gøranas A. Ohldieckas) su knygos sudarytoju Tomu Kavaliausku aptaria platų temų spektrą, kuris pradedamas nuo geopolitinių paralelių tarp Balkanų ir Baltijos regionų, o baigiamas šiuolaikinės dokumentikos aktualijomis. Antai iš pokalbio su Ditchevu sužinome, kad „tradiciškai Rumunija yra išskirtinė Prancūzijos atstovė, Bulgarija ir Serbija – Rusijos, Turkija – Didžiosios Britanijos“ (p. 127), kad jo tautiečiai „nėra religingi* (kitaip negu rusai ar rumunai)“ (p. 130). O balsas iš Lenkijos byloja priešingai: „Buvome ir esame labai religingi. Neseniai mačiau Varšuvos *Corpus Christi* procesiją dideliame moderniajame rajone, kuriame gyvenu, – minioje šmėžavo ir seni, ir jauni veidai. Tiek kaimų, tiek didmiesčių bažnyčiose sekmadieniais apstu žmonių. Tikėjimas yra esminė atrama“ (pokalbis su Dorota Roszkowska, p. 207).

VDU profesorius Gintautas Mažeikis gina poziciją, kad „pasaulėžiūrinių ginčų ir pažiūrų susikirtimų negalima spręsti draudimais ir priežiūra“ (p. 185), o politologas iš Bukarešto Catalinas Avramescu tvirtina: „*Naujoji kairė*, kad ir ką ji reikštų, Rumunijos

politikoje dabar tarsi neegzistuoja [...]. Net tie keli jauni viešieji intelektualai, kurie tvirtina esantys kairieji, nesiryžtų cituoti Bakunino ar Che Guevaros“ (p. 177). Jei tai tiesa, galėtume rekomenduoti jiems pasisemti patirties iš Lietuvos – *anarchijos.lt* adeptams tikrai nereikia pasakoti apie anarchizmo korifėjų „žygdarbius“.

Iš plataus spektro išskirsiu vieną temą, kuri, tiesą sakant, nėra aiškiai suformuluota, tačiau kurią neišvengiamai suponuoja tiek knygos pavadinimas, tiek klausimų ir atsakymų pobūdis. Ji galėtų skambėti taip: „Kokia yra virsmo, 1989–1991 m. įvykusio Vidurio Rytų Europoje, prigimtis?“ Kitaip tariant, kas iš tikrųjų įvyko, kai praėjusio amžiaus 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje žlugo komunizmas?

Jeigu minėtą virsmą interpretuosime „gėrio“ ir „blogio“, „laisvės“ ir „vergijos“, „tiesos“ ir „melo“ kategorijų šviesoje, ko gero, bus įmanomos trys pamatinės interpretacijos. Pirmąją grindžiami tokie dalykai kaip „sovietinės praeities nostalgija“, „rusiškasis revanšizmas“ – visa tai ypač gerai iliustruoja dabartinio Rusijos prezidento posakis, esą „tas, kuris neapgailėstauja dėl SSRS subyrėjimo, neturi širdies“. Šia interpretacija vadovavosi kruvinojo 1991-ųjų sausio Vilniuje organizatoriai, pučo Maskvoje tais pačiais metais rengėjai, bausmę Lietuvos kalėjime jau atlikę SSKP Lietuvos filialo vadovai... Iš visų postkomunistinių šalių ši interpretacija vis dar bene gajausia ir plačiausiai paplitusi Rusijoje, panašu, artima ji ir baltarusiams, net akademiniam jų sluoksniams: „Viena kolegė iš Minsko sakė, kad ji renkasi autoritarinę Lukašenkos režimą vietoj demokratijos, nes demokratinis valdymas atves Baltarusiją prie to, kas jau ištiko Ukrainą, – čia ji pavartojo žodį *raspad*, esą su demokratija prasidės valstybės irimas“, – teigia knygos sudarytojas (p. 192–193). Pasak filosofo Gintauto Mažeikio, tokį pasirinkimą kaip „kolegės iš Minsko“ lemia viena priežastis: „Diktatūros remiasi iliuzija, kad protas yra substancinis dalykas, dažniausiai siejamas su žmogaus smegenimis, o ne komunikacinis ir ne istorinis (atminties) fenomenas, kaip jį apibrėžia Otto Apelis, Jürgenas Habermasas, Richardas Rorty's ir daugelis kitų šiuolaikinių mokslininkų. Vedami „protingų smegenų“ prietaro, žmonės bando fetišizuoti diktatorių, patys atsisakydami galimybės spręsti savo likimą, nes bijo pasirodyti nekompetentingi, negabūs“ (p. 193).

Šie žodžiai atskleidžia antrąją pamatinę 1989–1991 m. virsmo interpretaciją, kurios kartinė sąvoka yra „išsilaisvinimas“. Didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“ byloja, kad XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje žlugo komunistinė „blogio imperija“, SSRS pavergtos tautos atgavo „laisvę“ ir tapo pačios atsakingos už savo likimą. Tokio požiūrio laikosi ir knygos sudarytojas. Antai kalbėdamasis su pašnekove iš Estijos, Kavaliauskas, aptaręs, kodėl išsiskyrė Baltijos šalių vadovų požiūris į 2010-ųjų gegužės 9-osios iškilmes Maskvoje (Latvijos ir Estijos prezidentai jose dalyvavo, o Lietuvos – ne), klausia: „Ar toks Estijos ir Latvijos diplomatinis elgesys nekoreguoja ir požiūrio į Ribbentropo–Molotovo slaptuosius protokolus, o gal net savotiškai išduoda sakralią 1989-ųjų išsivadavimo iš okupacijos prasmę?“ (p. 164).

Prisipažinsiu: keliolika metų ir pats laikiausi antrosios interpretacijos, bet pastaruoju metu esu linkęs pritarti tiems europiečiams, kurie į šį virsmą žvelgia visai kitaip. Nors trečiosios pamatinės interpretacijos atstovai „Pokalbiuose...“ nepristatytį, kai kurie iš jų vis dėlto minimi, pavyzdžiui, aptariant politinės filosofijos būklę Lietuvoje, skirtingus disidentų tipus, Gegužės 9-osios suvokimą šiuolaikinėje Rusijoje. Pats knygos sudarytojas tokio pobūdžio prieštaravimus ir nesuderinamumus vadina

privalumais: „Pozicijų įvairovė sukuria polifoninį dialogą. Tokiame, tarsi neužbaigtame, dialoge atsiveria galimybės atvirai interpretuoti, toliau tęsti pokalbį“ (p. 119).

Naudodamasis šia galimybe, įtraukiu į pokalbį dar vieną kitą balsą.

Nors „Pokalbiai...“ persmelkti fundamentalių prielaidų, susijusių su „išsilaisvinimo pasakojimu“, reikėtų pabrėžti (sudarytojo ir jo pašnekovų garbei), kad knygoje išvengta groteskiškiausių šio naratyvo pasireiškimų, prie kurių galėtume priskirti, pavyzdžiui, tokius valdančiojo Lietuvos elito samprotavimus: „Per visą savo istoriją Lietuva niekada nebuvo tokia saugi, kokia yra dabar.“ Arba: „Teisę emigruoti išsikovojo.“ Ko gero, labiausiai idealizuojančia gaida „išsilaisvinimo pasakojimas“ skamba balse iš Lenkijos: „Amsterdame apsigyvenau 1986-aisiais, tada tai buvo šviesos nutvieksta vieta, palyginti su pilkų tonų Varšuva. [...] Laimė, nuo 1989-ųjų viskas ėmė keistis, o kai Lenkija įstojo į ES, šiame krašte irgi nušvito saulė“ (p. 210). Tiesa, netrukus Dorota Roszkowska prisipažįsta, kad dabar, kai nuvyksta į Olandiją, ją „užplūsta keisti jausmai“: „Nuo 1989 iki 1996-ųjų gyvendama Nyderlanduose, mačiau, kaip olandai savo kepyklas užleidžia marokiečiams, daržovių parduotuves perima turkai. Gimnazijoje greta mano namų Amsterdame mokėsi tik emigrantų vaikai, nes olandų mokiniai persikraustė į elitines mokyklas. Dauguma bažnyčių užsidarė ir vėl buvo atidarytos jau kaip diskotekos arba mečetės. Dabar, kai ten grįžtu, matau, kad „mano“ kvartalas tapo musulmoniškas, parduotuvėse ir biuruose moterys dėvi galvos apdangalus.“

Nors kritiškiausiai būvį po „išsilaisvinimo“, t. y. „po 10-uuju dešimtmečiu šali nusiaubusio *liberalaus kapitalizmo*“ (p. 154-155), vertina Borisas Kapustinas iš Rusijos, bet nusivylimo nuotaikų esama ir daugiau. „Mano šalyje įtampa tarp turtingos Sofijos savivaldybės ir vadinamosios provincijos irgi daug pasako“, – Ditchevas apgailestauja, kad nyksta „solidarumas tarp nacionalinių teritorijų“ ir „tai bendra neoliberalaus pasaulio kryptis“ (p. 126-127). Pritardamas bulgarų profesoriui, norėčiau priminti Vilniaus mero nusiskundimus, kad valstybinė mokesčių politika labiausiai Lietuvoje „diskriminuoja“ vilniečius. Prisimintinas ir vienas dešinysis „politikos apžvalgininkas“, provincijos gyventojus, kurie per pastaruosius Seimo rinkimus balsavo prieš liberalus ir TS-LKD, išvadinęs „parazitais“. Šie ir daugybė kitų „fenomenų“, pavyzdžiui, iš mokesčių mokėtojų kišenės išlaikomo Lietuvos „nacionalinio transliuotojo“ giedamos odės velionei Margaret Thatcher, kuri „absurdišku, bet triumfališku karu Falklando salose [...] pirmoji privertė savo piliečius praryti visuomeninio jų valstybės pasmerkimo piliulę“ (p. 127), akivaizdžiai liudija – Lietuva užtikrintai žengia „bendra neoliberalaus pasaulio kryptimi“. Kaip ir Rumunija, kurioje „atotrūkis tarp valstybės ir visuomenės buvo ir yra didžiausia politinė problema“ (p. 175). Ši diagnozė puikiai pažįstama ir lietuviams, kurie galėtų pritarti ir apgailestavimams dėl viešųjų debatų kokybės: „Viešojo diskurso standartas subyrėjo. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje debatus įžiebė *Filosofijos istoriją* parašęs autorius, Lévi Strausso krypties mąstytojas, o dabar žurnalistai nuolat prašo, kad pakomentuočiau gandus, paskleistus tinklaraščiuose arba per TV pokalbį šou“, – sako Avramescu (p. 178). Nekeista, kad „silpnėja priklausymo savo šaliai jausmas [...] Per du dešimtmečius po komunizmo subyrėjimo maždaug du milijonai rumunų išvyko gyventi svetur. Prieš 1989-uosius būtume vadinę tai „egziliu“, kai žmonės yra priversti palikti tėvynę. Dabar tai normalu, kai kam net atrodo, kad tai „sėkmės istorija“ (p.

179-180). Kaip čia neprisiminsi vieno iš mūsų ministrų pirmininkų (to paties, kuris pareiškė, atseit „teisę emigruoti išsikovojo“) žodžių, esą masinė lietuvių emigracija liudija, kad lietuviai... „drąsi tauta“. Knygos sudarytojas sako girdėjęs net pajuokavimą: „Lietuvių emigracija į Vakarų Europą baigėsi, prasideda evakuacija“ (p. 169).

O štai žadėtasis balsas iš šalies – Vytautas Radžvilas teigia: *„Nereikia turėti jokių „svieto lygintojo“ polinkių norint suprasti, jog milžiniška ekonominė nelygybė ir beveik didžiausia Europos Sąjungoje socialinė atskirtis yra aiškus įrodymas, kad Lietuvos „išsilaisvinimas“ buvo absoliučiai atsaistytas nuo Sąjūdžio deklaruotų ir tarsi ketintų įgyvendinti teisingumo ir visuomeninio solidarumo principų. Taip pat tik „išsilaisvinimo“ pasakojimo užhipnotizuotas ir jo uždėtų ideologinių rožinių akinių nenorintis nusiimti stebėtojas drįstų teigti, kad emigracijos iš Lietuvos mastai, daugelį kartų viršijantys vidutinius europinius rodiklius, yra ne tariamai išsilaisvinusios tautos išsivaikščiojimo ir tiesiog fizinio/demografinio nykimo požymis, bet natūralus ir netgi pozityvus reiškinys. Būtent minėtas ideologinis pasakojimas didžia dalimi lemia, kad šalies gyventojų prarastys, pranokstančios karo ir trėmimų laikotarpiais patirtas žmonių netektis, racionalizuojamos vaizduojant jas kaip neišvengiamą reiškinį, panašų, tarkime, į natūralią metų laikų kaitą, ir net laikomos atgautosios „laisvės“ išraiška, o ne vadinamos tikroju vardu – neatsakingos ekonominės ir socialinės politikos sukeltu ir tebetrunkančiu tautos su(si)naikinimo procesu“, palyginti su kuriuo „sovietinių okupantų planai ir pastangos sukurti „Lietuvą be lietuvių“ atrodo tik kaip gana mėgėjiški ir nerangūs, todėl sąlygiškai ne tokie pavojingi žaidimai.“¹*

Ši citata – įžanga į trečiąją aptariamojo virsmo interpretaciją, kuri, nors ir nesako, kad būvis po „išsilaisvinimo“ yra kita blogio emanacija, pakeitusi komunizmo blogį (tai būtų jau kraštutinė šios interpretacijos versija), bet ragina vertinti šį būvį nepalyginamai kritiškiau, negu tą daro didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“. Fanatiškų šio pasakojimo adeptų požiūriu, tokios abejonės skamba tarsi eretikų balsai.

„Čekoslovakijoje ir Jugoslavijoje turtingieji norėjo atsikratyti vargšų, ir šios valstybės suskilo“, – į postkomunistinio „tautų pavasario“ idealistinę medaus statinę šliūkšteli deguto šaukštą balsas iš Bulgarijos (p. 126). Tačiau karingus fanatikus, užsimojusius „išsilaisvinimą“ nešti toliau į Rytus, dar labiau papiktins šie Ditchevo žodžiai: „Mažoms šalims dėtis didelėmis yra šiek tiek absurdiška, nebent jos disponuotų didele karine galia, o taip nėra“ (p. 127). Bulgarų profesorius čia kalba apie savo šalį, kurios karinė galia, panašu, yra nykštukinė, palyginti su Lietuvos, drąsiai skaičiusios demokratijos paskaitas ukrainiečiams ir gruzinams. Tačiau ko norėti iš žmogaus, teigiančio: „Bulgarijoje, skirtingai nei daugumoje buvusio komunistinio bloko šalių, Rusijos įvaizdis išskirtinai pozityvus. [...] Komunizmas pas mus irgi buvo mažiau smurtinis, dauguma žmonių netgi ilgisi laikų, kai Sovietų Sąjunga žarstė milijonus satelitinėms šalims paremti, pavyzdžiui, mes iš Maskvos pigiai pirkdavome naftą ir slapta ją perparduodavome“ (p. 128). Dar nuodėmingiau skamba balsas iš Estijos, Baltijos šalių sprendimą paremti karą Irake laikantis „ganėtinais liūdnu ir apgailėtinu pokomunistinės istorijos puslapiu“ (p. 161). Tie, kurie puoselėja teisingą „išsilaisvinimo pasakojimo“ versiją, žino, kas vertas, o kas nevertas „išlaisvinimo“. Jo verta diktatoriaus priespaudą kenčianti Irako liaudis, bet neverti palestiniečiai, todėl jiems neleidžiama įstoti į UNESCO.

Mälksoo svarsto: „Lietuva atkakliai (kai kam atrodo užsispyrusiai) reikalauja Rusijos, kaip Sovietų Sąjungos paveldėtojos, politinio atsiprašymo dėl sovietinės okupacijos. Tai tikriausiai susiję su „įgimtu politiniu stiliumi“, kai (reliatyviai) remiamasi istorine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtimi šiame regione, nekreipiant dėmesio į tai, kad dabar ji yra maža, nereikšminga ir subordinuota valstybė, kaip ir Estija su Latvija, nors lietuvių populiacija vis dėlto didesnė“ (p. 167–168). Turiu prisipažinti, kad prieš gerą dešimtmetį niekaip nebūčiau sutikęs su tokiais pašnekovės iš Estijos žodžiais, ypač su apibūdinimu, kad Lietuva yra „maža“ ir „nereikšminga“. Tačiau mano požiūris pasikeitė, kai pastebėjau, kad išpūdinga Lietuvos retorika Rusijos atžvilgiu keistai koreliuoja su ne mažiau išpūdingu lietuvių „populiacijos“ mažėjimu. Šiandien galėčiau tik pritarti Mälksoo, kuri teigia: „Estų egzistencinė baimė, kad tauta išmirs, yra nuolatinė ir gerai reflektuojama“ (p. 169), linkėdamas, kad tokią baimę pagaliau pajustų ir imtų reflektuoti Lietuvos valdžia.

Pokalbis su Kapustinu labiausiai priartėja prie trečiosios postkomunistinio virsmo interpretacijos. Vargu ar atsitiktinai būtent balsas iš Rusijos, kurioje išsilaisvinimas reiškė išsilaisvinimą *tik* nuo komunizmo be jokių „nacionalinio išsivadavimo“ prieskonių, labiausiai nuvainikuoja didįjį „išsilaisvinimo pasakojimą“: „Rusijoje demokratija susipynė su kapitalizmu – tai buvo „kapitalizmo revoliucijos“ triumfas demokratijos revoliucijos sąskaita“ (p. 140). Tiesa, profesorius demaskuoja ir „aksominių revoliucijų“ užkulsius: „Vidaus reikalų ministerijos vila *Magdalena* pasirodė esanti puiki simbolinė vieta nedemokratiškiems susitikimams tarp komunistų ir vadinamojo demokratijos elito, taip prasidėjo naujos valdančiosios klasės kūrimas (*Bildung*). Kai tik iškildavo rimtų sunkumų viešose derybose, elitinės *Solidarność* ir *Vieningos darbininkų partijos* grupelės vykdavo į *Magdalenką*. Tokia schema leido „atvėsinti“ nuomones, nustatyti interesų hierarchiją ir pasiekti „kompromisą“, apeinant darbininkus, kurie net 1989-aisiais vis dar klaidingai manė, kad *Solidarność* siekia pagerinti darbo sąlygas, taip pat socialinės lygybės (didesnio egalitarizmo nei tas, kuris egzistavo komunistinėje santvarkoje!) ir darbininkų savivaldos, kaip deklaruota *Solidarność* programoje, kurią priėmė Pirmasis nacionalinis kongresas“ (p. 143). Paralelės su Sąjūdžio pažadais panaikinti privilegijas ir su tuo, kuo ta kova baigėsi, akivaizdžios.

„Pergalingos revoliucijos dalyviai paprastai pirmieji „ragauja“ triumfo vaisius, – teigia politikos filosofas Kapustinas. – Tai galioja tiek prancūzų *sans-cullotes*, kurie išsikovojo sau kapitalizmo jungą, tiek bolševikų Raudonosios armijos valstiečiams, kuriuos pavertė vergais Stalino kolektyvizacija. Tai galioja ir Gdansko laivų statytojams, kuriuos socialinei marginalizacijai pasmerkė jų pačių heroizmas“ (p. 150–151). Tai galioja – galėtume pratęsti – ir Baltijos kelyje stovėjusiems lietuviams, kuriuos „išsilaisvinimas“ išlaisvino nuo darbo savo šalies gamyklose ir įdarbino Anglijos pramonėje, Ispanijos žemės ūkyje.

Tačiau kai kurie balsai iš Lietuvos, atstovaujantys trečiajai interpretacijai, pavyzdžiui, Romualdas Ozolas, apskritai neigia buvus revoliuciją tikrąja to žodžio prasme: „*Buvo kolaboravimo naujomis sąlygomis tąsa, kuri baigėsi valdžios perėmimu pagal okupacinės teisės nustatytą tvarką, griežtai paisant ir pasaulinių, ir „sąjunginių“, ir „respublikinių“ pervardijimą legalizuojančių procedūrų*“.² Atkreipęs dėmesį į tai, kad vadinamosios „aksominės revoliucijos“ buvo „neįtikėtinais taikios“,³ Radžvilas rašo: „*Žmogiškai tokia permaina galėtų tik džiuginti, jeigu šios smurto mažėjimo tendencijos*

nelydėtų išryškėjęs dar vienas naujas ir gerokai problemiškesnis šių revoliucijų bruožas. Revoliucijoms „humaniškėjant“, jose dalyvaujančios „apačios“ darosi vis pasyvesnės, o jų vaidmuo menksta. Visų „klasikinių“ modernybės revoliucijų priežastis buvo kaip tik tolydžio augantis „apačių“ nepasitenkinimas, pamažu virsdavęs vis atviresniais protestais prieš esamą tvarką ir galiausiai pasibaigdavęs spontaniškais ir smurtingais revoliuciniais sukilimais. Tuo tarpu XX a. pabaigos antikomunistinės revoliucijos yra „postmodernios“, nes jos kur kas panašesnės į pačių „viršūnių“ sumąstytus ir surežisuotus kvazipolitinius spektaklius, kuriuose „masės“ atrodė tokios pat pastebimos ir svarbios kaip ir ankstesniais laikais, bet iš tikrųjų joms skirtas tik režisierių veiksmus palaikančių „revoliucijos klakerių“, arba šių spektaklių „estetinio fono“, vaidmuo.“⁴

Kitais žodžiais tariant, įvyko ne „revoliucija“, o *perestrojka* tikraja to žodžio prasme, „pertvarka“, kuri Lietuvoje, beje, pavyko net geriau negu Rusijoje: „Tokią iš pažiūros netikėtą ir net paradoksišką išvadą galima priėti pamėginus įvertinti „pertvarkos“ sėkmę kitokiu matu arba kriterijumi. Šiuo atveju juo būtų gebėjimas atvirai represyvią pavergtos ir engiamos visuomenės valdymo schemą pakeisti modernesniu ir lankstesniu – „demokratinium“ – tos pačios visuomenės valdymo mechanizmu pašalinant arba paslepiant ankstesniajam „totalitariniam“ valdymui būdingus išorinės ir todėl lengvai pastebimos prievartos elementus. Praktiškai tai reikštų, kad „pertvarkos“ abiejose šalyse sukurtos santvarkos pamatiniais bruožais yra panašios, tačiau jų institucinės dekoracijos ir valdymo stilius gerokai skiriasi. Rusijoje jie kur kas šiurkštesni, tuo tarpu Lietuvoje labiau kliaujamasi „švelniaja“ galia, tai yra pirmenybė teikiama pastangoms ne tiesmukiškai slopinti laisvą piliečių valios raišką, bet manipuliuoti visuomene, pasitelkiant procedūrinius grynai formalistinės demokratijos žaidimus ir subtilesnes ideologinio indoktrinavimo bei „smegenų plovimo“ technikas.“⁵

Šia, „išsilaisvinimo pasakojimo“ žynių požiūriu, šventvagiška citata baigiu klausytis balsų iš Lietuvos ir pamažu artėju prie pabaigos, bet dar kartą pacituosiu pokalbį su profesoriumi Kapustinu:

„Rusija švartuojasi prie Gegužės 9-osios fikcijos, nes tai vienintelis *dingas* netolimos praeities darbas, užtikrinantis, pagrindžiantis šlovę, nepaisančią laiko ribų. [...] Vėlyvoji sovietų / posovietų Gegužės 9-oji, kaip visos žmonijos laisvės ir nesavanaudiško sovietinių žmonių heroizmo lydinys, yra itin agresyvi fikcija, nepajėgianti nuslėpti priespaudos ir imperialistinių kėslių. Pergalingas sovietinių žmonių veržlumas buvo institucionalizuotas pagal stalinistinę formą. Karo veteranai, tokie kaip Vasilijus Grossmanas ir Aleksandras Solženycinas, giliausiai ir iškalbingiausiai aprašė kruviną Gegužės 9-osios tamsą, nors daugelis kitų, tarp jų ir ne rusai iš *užkariautų tautų*, nuolankiai atsisakė kvestionuoti šios datos prasmę. Šiandieninė Rusija savo išsilaisvinimą turėtų pradėti nuo pripažinimo, kad didžiąją Gegužės 9-osios pergalę sutepė stalinizmas, bet tai sunkiai įsivaizduojama, kol normatyviniai ištekčiai yra autoritarinių konservatorių, kurie valdo Rusijos politiką, rankose“ (p. 154).

Akivaizdu, kad „gegužės 9-osios fikcija“ Rusijoje atlieka panašią funkciją, kokia Lietuvoje tenka „išsilaisvinimo pasakojimui“. Vadinasi, Lietuva pirmiausia turėtų išsilaisvinti nuo „išsilaisvinimo pasakojimo“, trukdančio kelti fundamentalius

klausimus, susijusius su tautos ir valstybės likimu. Panašiai kaip pašnekovas iš Rusijos klausime: „Kas lėmė, kad gausybė pokomunistinių šalių sudarė sąlygas nevaržomai kaupti kapitalą keletui parazitų? [...] Kodėl toleruojame begėdišką atotrūkį tarp turtuolių ir vargšų? Kodėl demokratija tokia bejėgė, kai reikia įtvirtinti teisingo išteklių paskirstymo schemą?“ (p. 151-152).

„Išsilaisvinimo pasakojimas“ gali kurstyti rusofobiją, giedoti himnus kapitalizmui ir skatinti laisvai visiems laikams išvykti iš Lietuvos. Jis gali netgi pasakoti apie „parazitus“, jeigu tie „parazitai“ yra „neteisingai“ balsavę provincijos gyventojai. Bet apie tikruosius parazitus „išsilaisvinimo pasakojimas“ tyli. Jis jiems tarnauja.

„Disidentų vardas, apibrėžiantis itin kritišką santykį su totalitarine valdžia, pats savaime nerodo santykio su šiuolaikine demokratine valstybe“, – konstatuoja Mažeikis (p. 190). Bet ar komunistinės valdžios persekiotas disidentas turėtų liaupsinti Vakarų demokratiją, jeigu tarp dviejų konkuruojančių ideologinių sistemų jis išvelgia daugiau panašumų negu skirtumų?

1978 m. birželio 8 d. Harvardo universitete Aleksandras Solženycinas kalbėjo apie „humanistinės bedvasės nereliginės sąmonės katastrofą“: „Visų daiktų matu Žemėje [ši sąmonė] padarė žmogų – netobulą žmogų, kuris nėra laisvas nuo puikybės, savanaudiškumo, pavydo, tuštybės ir dar dešimčių ydų. Dabar mes susiduriame su klaidos, kurios neįvertinome kelio pradžioje, padariniais. Kelias, nueitas pradedant Renesansu, praturtino mus patirtimi, bet netekome tos Aukščiausiosios Būties, kuri kadaise nustatė ribą žmonių aistras ir neatsakingumui. Per daug vilčių sudėjome į politinius ir socialinius pertvarkymus, o paaiškėjo, kad iš mūsų atimta brangiausia, ką turime: mūsų dvasinis gyvenimas. Rytuose jį griauja valdančiosios partijos machinacijos. Vakaruose jį dusina komerciniai interesai. Štai kokia yra tikroji krizė. Pasaulio susiskaldymas yra mažiau baisus negu tai, kad abi pagrindines jo dalis vargina panaši liga.“⁶

Šioje vietoje kartu su rašytoju ir disidentu nusileidžiame į daug gilesnį ir senesnį istorinės būties klodą negu 1989-1991 m. virsmas, negu komunizmo pergalė Rusijoje XX a. 2-ojo dešimtmečio pabaigoje. Nuo Renesanso besidriekiančiame kelyje, apie kurį kalba Solženycinas, vienas įvykis yra išskirtinis ir unikalus – tai pirmas žmonijos istorijoje jokiais religiniais argumentais nepridengtas Proto („humanistinės bedvasės nereliginės sąmonės“) maištas prieš Tradiciją („tradiciją“ giliausia metafizine prasme – kaip dieviškojo *Kito* išpaudą žmogaus sieloje, kaip „ribą žmonių aistras ir neatsakingumui“). Būtent šis maištas inicijavo visą virtinę bandymų perdirbti žmogaus prigimtį, tarp jų – ir *homo sovieticus* projektas, ir šiandien aktyviai realizuojama lytiškumo dekonstrukcija, pavyzdžiui, įteisinant vienos lyties asmenų „santuokas“, su kuriomis, pasak Benedikto XVI, „išžengiamo iš žmonijos visos moralinės istorijos“.⁷ Šitas įvykis – tai Didžioji Prancūzijos revoliucija, kuri, priešingai negu komunistinė Rusijos spalio revoliucija, vis dar garbinama ir švenčiama.

Aršūs antikomunistai gana dažnai būna dvasiniu atžvilgiu negilūs, net primityvūs. „Išsilaisvinimo pasakojimą“ ginantiems adeptams dvasinė tinginystė ir dvasinis konformizmas neleidžia pamatyti, kad komunizmo pergalė Rusijoje ir su ja susijęs blogis, kurio auka tapo ir Lietuva, yra gerokai ankstesnio blogio, kamuojančio Europą nuo 1789 m., viena iš apraiškų, o jos išnykimas 1989-1991 m. virsme anaipol

nereiškia tikrojo „išsilaisvinimo“.

1993 m. liepos 14 d., kaip ir kasmet, Prancūzija šventė savo revoliucijos metines, visas „civilizuotas pasaulis“ sveikino prancūzų tautą su nacionaline švente. Bet Solženycinas dalyvavo visai kitame minėjime – „Gulago archipelago“ autorius 1993 m. rugsėjo 25 d. sakė kalbą Vandėjoje, kur buvo atidengtas memorialas 1793 m. sukilimo aukoms atminti. Kovotojas už laisvę buvo ne su tais, kurių šūkis „laisvė, lygybė, brolybė“, bet su tais, kurie kovojo ir mirė „už Dievą ir karalių“. Pirmieji atėjo į Vandėją, kad išlaisvintų ją nuo tikėjimo į Dievą. Bet žmonės nepriėmė tokios laisvės. Jie priešinosi. Ir Vandėjoje buvo įvykdyta tai, kas dabar jau atvirai vadinama pirmuoju genocidu moderniosios Europos istorijoje.⁸

Didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“ tarp daugelio kitų tamsių būvio po „išsilaisvinimo“ aspektų nutyli dar ir tai, kad iš vienos ideologinės sistemos, siekiančios išlaisvinti žmogų nuo Dievo, buvo pereita į kitą, kuriai Dievas irgi reiškia ne ką daugiau. Tokie disidentai kaip Aleksandras Solženycinas jautė pareigą mums apie tai priminti.

¹ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema* (V), <http://www.propatria.lt/2013/04/vytautas-radzvilas-visuomenes-ir.html>

² Romualdas Ozolas, Apie sąvokų išgryninimą, *Šiaurės Atėnai*, 2013, Nr. 4 (1118)

³ Apie tai rašė ir šio teksto autorius. Žr. Andrius Martinkus, „Aksominis“ genocidas, „aksominės“ revoliucijos ir „neskaidrūs“ rinkimai, *Šiaurės Atėnai*, 2012, Nr. 45 (1111)

⁴ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema* (IV), http://www.propatria.lt/2013/03/vytautas-radzvilas-visuomenes-ir_29.html

⁵ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema* (V)

⁶ Alexander Solzhenitsyn, *Text of Adress at Harvard Class Day Afternoon Exercises, Thursday, June 8, 1978*, <http://www.columbia.edu/cu/augustine/arch/solzhenitsyn/harvard1978.html>

⁷ Josephas Ratzingeris, Europos siela, *Bažnyčios žinios*, 2005, gegužės 11 (Nr. 9)

⁸ Reynald Secher, *A French Genocide: The Vendée*, University of Notre Dame Press, 2003

* Šių metų balandžio 5–7 dienomis Bulgarijos bažnyčiose, mečetėse ir sinagogose buvo meldžiamasi, prašant vilties ir stiprybės po šalį sukrėtusios savižudybių bangos – taip

protestuota prieš skurdą ir korupciją. Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija nuolat informuoja apie susideginimus komunistinės Kinijos valdomame Tibete, tačiau susideginimų epidemija, apėmusi ES narę Bulgariją, liko nepastebėta. Tai tik vienas iš daugybės pavyzdžių, kad šiuolaikinė masinė žiniasklaida labai nevienodai vertina žmogaus gyvybę, - A.M.